

μα, όπως επισημαίνει για ορισμένα έργα ο Θ. Γραμματάς.

[...] δίνοντας έμφαση στο ερωτικό, συναισθηματικό στοιχείο, υποβαθμίζουν αισθητά τη σύγκρουση, μετατρέποντας τους φορείς της δράσης από διαχρονικά σύμβολα εθνικών ή κοινωνικών αγώνων σε μεμονωμένες περιπτώσεις με εξαιρετικά περιορισμένη εμβέλεια στα συναισθήματα ή τα πάθη που τους συγκλονίζουν (σελ. 119).

Και πιο κάτω:

Η ταξική διαφορά στον έρωτα αποτελεί μια ακόμη μορφή που παίρνει η σύγκρουση στα έργα αυτής της κατηγορίας, που συχνά όμως αποβαίνει σε βάρος του δρώντος υποκειμένου, αφού χαλιναγωγείται η επαναστατικότητα και περιορίζεται η αντίθεση του σε τέτοιο βαθμό, ώστε καταλήγει κάποτε δέσμιος ακόμα και των ιδεολογικών μη-

χανισμών της τάξης προς την οποία αντιπαράθεται (σελ. 126).

Η πληρότητα στην αντιμετώπιση του θέματος, πέρα από τη διεξοδική ανάπτυξη των επιμέρους θεμάτων, φαίνεται επίσης από το μεγάλο αριθμό των έργων τα οποία εξετάζονται, και που περίληψή τους δίνεται στο τέλος του βιβλίου, μαζί με πίνακα του δραματικού τους μοντέλου, σύμφωνα με τη θεωρία του Greimas. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε και την πλούσια εικονογράφηση του βιβλίου, με φωτογραφίες κορυφαίων εκπροσώπων του θεάτρου, καθώς και από σκηνές παραστάσεων που έμειναν στην ιστορία. Μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση σε ένα τόσο σημαντικό και πλούσιο θέμα μάς είναι δύσκολο να φανταστούμε.

Μπάμπης Δεμιτζάκης

Ηλίας Στάβερης, *Γλαροφωλιά, Μακρονήσι 1948-1949*, Φιλίστωρ, 2001, σσ. 176

Μισό αιώνα μετά το τέλος του εμφύλιου πολέμου, δημοσιεύονται συνεχώς βιβλία για τα μαρτύρια των αγωνιστών της Αριστεράς, αναμνήσεις από τους πρωταγωνιστές αυτής της τραγωδίας, ιστορικές μελέτες που επιχειρούν να ανασυγκροτήσουν και να ερμηνεύσουν τα γεγονότα. Το βιβλίο του Ηλία Στάβερη είναι μια προσωπική αφήγηση των όσων έζησε και υπέστη, αυτός και οι συναγωνιστές του, στο κολαστήριο της Μακρονήσου.

Η Μακρόνησος, σημειώνει ο Στ., χρησι-

μοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1947 (επί κυβερνήσεως Δ. Μάξιμου) ως τόπος εξορίας αξιωματικών του ΕΛΑΣ. Στη συνέχεια έγινε τόπος εξορίας, βασανιστηρίων και «αναμόρφωσης» στρατιωτικών, πολιτικών κρατουμένων, εξορίστων και γυναικών. Στην ακμή του το Μακρονήσι «φιζονένησε» περισσότερους από 10.000 ΕΠΟΝίτες, ΕΛΑΣίτες, μέλη του ΕΑΜ, αριστερούς, προοδευτικούς δημοκράτες.

Στόχος των κρατικών υπηρεσιών ήταν να αποσπάσουν δηλώσεις μετανοίας από

τους κρατούμενους, δηλαδή να τους εξουθενώσουν πολιτικά και ηθικά. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν όλα τα μέσα: από την ιδεολογική «κάθαρση», την ψυχολογική πίεση, τα βασανιστήρια ως τις δολοφονίες, ατομικές και μαζικές, όπως η σφαγή των στρατιωτών στις 29 Φεβρουαρίου και 1 Μαρτίου του 1948.

Ο Στ. καταγράφει άμεσα, και ενίοτε με πικρό χιούμορ, τη διαδικασία της «αναμόρφωσης»: Άγριοι ξυλοδαρμοί μόλις πατούσες το πόδι σου στο Μακρονήσι για να αποσπάσουν κάτω απ' αυτή την ψυχολογική κατάσταση δηλώσεις. Διαχωρισμός των «αμετανόητων». Νυχτερινές επιθέσεις με ξυλοδαρμούς. Εγκατάλειψη στο ύπαιθρο το χειμώνα, χωρίς σκηνές. Πείνα και δίψα. Ρίξιμο στη θάλασσα. Ρίξιμο στη θάλασσα μέσα σε τσουβάλι με γάτες. Από την άλλη μεριά και, «εναλλακτικά», ψυχολογική βία από δήθεν ενδιαφέρον: Δε λυπάσαι τα νιάτα σου; Μην είσαι κορόιδο. Μια δήλωση και πας σπίτι σου. Δε σκέφτεται τη γυναίκα σου; Σου μιλάω για το καλό σου. Οι τρανοί κάνανε δήλωση. Εσύ τι παρωτάνε; Και την ίδια στιγμή: Θα πεθάνεις, βούλαγε! Δεν κάνεις δήλωση; Πας στρατοδικείο και εκτέλεση. Ο Στ. καταγράφει, μέρα με τη μέρα, τα μαρτύρια των συναγωνιστών του. Αλλά καμιά περιγραφή δεν μπορεί να αναπαραστήσει τη χυδαιότητα, τη βαρβαρότητα και το μίσος των βασανιστών, την καρτερία, την αντοχή και την περηφάνια των αγωνιστών.

Γιατί όμως η επιμονή των αγωνιστών να μην «υπογράφουν»; Ο Η. Στ. αναφέρει, σε διάφορα σημεία του βιβλίου, πολλές αιτίες: προσωπική αξιοπρέπεια, περηφάνια, αλληλεγγύη με τους άλλους κρατούμενους, πίστη στο ιδανικό του σοσιαλισμού κ.λπ. Όλα αυτά αποτελούν μέρος της ερμηνείας. Αλλά η περηφάνια μπροστά στο εκτελεστικό από-

σπασμα (ο Η. Στ. αναφέρει ονόματα νεολαίων που εκτελέστηκαν στο Γουδί και αγωνιστών που δολοφονήθηκαν στο Μακρονήσι) υπερβαίνει κάθε «αιτιοκρατική» ερμηνεία. Η απόφαση του αγωνιστή υπερβαίνει το σύνολο των προοριστικών όρων της: είναι μια «ελεύθερη» επιλογή, κορυφαία στιγμή του ανθρώπου που θυσιάζεται, χωρίς να περιμένει κάποια ανταμοιβή, για μια κοινωνία ισότητας και ελευθερίας.

Το Μακρονήσι αποκλήθηκε «Νέος Παρθενώνας» από το φιλόσοφο, ακαδημαϊκό, πολιτικό, «δημοκράτη» Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Το βιβλίο του Στάβερη, όπως και άλλα βιβλία για το Μακρονήσι, συγκεκριμενοποιούν ως ποιο σημείο μπορεί να φτάσει η κτηνωδία μιας τάξης που αγωνίζεται για τα δικά της συμφέροντα, καθώς και η πόρωση των πολιτικών και ιδεολογικών εκπροσώπων της.

Και ο Στ. με τη σειρά του θέτει το ερώτημα: Ήταν μάταιοι αυτοί οι αγώνες; Η απάντησή του είναι ρητή: ΟΧΙ. Έτσι «κερδήθηκε η λευτεριά και η δημοκρατία». (Εδώ έχουμε μια πρώτη ένσταση: ποιο ήταν το ουσιαστικό περιεχόμενο της «λευτεριάς» και της «δημοκρατίας»;) Ως προς τους «δηλωσίτες». Η άποψη του Στ., αντίθετα με πολλών ηρακλέων του κόμματος, είναι ορθή και ανθρωπιστική: καταγράφει κάτω από ποιες συνθήκες έκαναν δήλωση όσοι δεν άντεξαν τα βασανιστήρια, τονίζει ότι κατά κανόνα παρέμειναν πιστοί στις ιδέες τους, και ότι μετά την απελευθέρωσή τους αγωνίστηκαν από τις γραμμές της ΕΔΑ. Εξάλλου πολλοί αναιρούσαν τις δηλώσεις τους, γνωρίζοντας ότι σε πολλές περιπτώσεις θα τους περίμενε το εκτελεστικό απόσπασμα.

Στο βιβλίο του ο Στάβερης καταγράφει την προσωπική του εμπειρία. Τι έζησε και τι υπέφερε, αυτός και οι συναγωνιστές του,

πριν το Μακρονήσι και προπαντός στο Μακρονήσι. Τονίζει ότι τα βασανιστήρια και οι εκτελέσεις αποσκοπούσαν στο «να συντριβεί το λαϊκό κίνημα και να ανακοπεί κάθε προοπτική ομαλής εξέλιξης». Αλλά ο Δ.Σ. και οι κρατούμενοι αγωνιστές απέβλεπαν στην ομαλή εξέλιξη ή στη νίκη του λαϊκού κινήματος και στο σοσιαλισμό; Δύο ακόμα παρατηρήσεις: Το βιβλίο από την πρώτη σελίδα ως το τέλος είναι συναισθηματικά φορτισμένο. Αυτό είναι κατανοητό, όταν καταγράφεις σκληρές επίγειες κόλασης. Όμως ο Στ. χρησιμοποιεί συχνά έννοιες από το χώρο της ηθικής και του ιδεαλισμού (ιδέα, ιδανικά, όραμα, όσια και ιερά, χρέος κ.λπ.), πράγμα που επίσης κατανοείται αλλά που αδυνατίζει την πολιτική και

ψυχολογική ανάλυση με αυστηρά επιστημονικές έννοιες. Τέλος, στο εισαγωγικό κεφάλαιο ο Στ. περιγράφει τη βαρβαρότητα, την κτηνωδία, την απανθρωπιά κ.λπ. των βασανιστών και του κράτους, προκαταλαμβάνοντας τον αναγνώστη. Ψυχολογικά θα ήταν χρήσιμο να αρχίσει με τα γυμνά γεγονότα και τη φρίκη τους, και να καταλήξει σε γενικές αποτιμήσεις και ερμηνείες. Προφανώς οι παρατηρήσεις μου αυτές δε μειώνουν την αξία αυτού του τεκμηρίου των μαρτυριών του λαού της Αριστεράς, που αποτελεί άλλη μια δόση αντίδοτου στον ηθικό σχετικισμό που καλλιεργεί η κυρίαρχη τάξη μας σήμερα.

Ευτύχης Μπιτσάκης

Παροράματα

Στο Προηγούμενο τεύχος της *Ουτοπίας* (46, Σεπτ.-Οκτ. 2001), στο άρθρο του Ιωάννη Κυριακάκη, *Η διασπορά των κοινωνικών επιστημών στο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο*, παραλείφθηκε μια παράδα, με αποτέλεσμα να μείνει ακατανόητη μια θέση του συγγραφέα.

Συγκεκριμένα, στη σ. 80, στην τελευταία παράγραφο, στην 6η σειρά απ' την αρχή της παραγράφου, αντί της παλιάς πρότασης, πρέπει να διαβαστεί: «Η "μεταμοντέρνα κατάσταση" είναι η νέα μεγάλη αφήγηση, με τη διαφορά ότι δεν είναι μια χρονική αλλά μια χωρική αφήγηση. Ο χώρος που περιγράφει είναι ένας χώρος που, απ' ενός μεν, είναι μια ιδεολογική κατασκευή, απ' άλλου δε, εξυπηρετεί μια ευρύτερη υλική επιδίωξη».

Ζητάμε συγνώμη τόσο από το συγγραφέα όσο και από τους αναγνώστες.